

SVETSKA KNJIŽEVNOST(I) I PERIFERIJE

Intenzitet skorašnjih rasprava o konceptu svetske književnosti predstavlja simptom društvenih i političkih promena u studijama književnosti u uslovima globalizacije.¹ Sa jedne strane, komparativna književnost je izložena izazovu sveta koji se „smanjuje“ i neoliberalnoj ideologiji slobodnog protoka kapitala, roba i ljudi. Sa druge strane, mora da odgovori na postkolonijalne i antiglobalističke emancipatorske pokrete. Takvi uslovi su takođe doprineli svesti o globalnoj pokretljivosti kulturnih proizvoda, njihovoj deteritorizaciji, jedinstvenim prisvajanjima na lokalnom nivou i hibridizacijama, i ogromnim varijacijama istih matrica u različitim delovima sveta. To je razlog zbog kojeg je književnost posmatrana kao globalni fenomen postala značajna za komparativnu književnost. Rasprava na ovu temu je promenila svoj fokus: od sporova oko nedovoljnog predstavljanja marginalizovanih zajednica i periferija u globalnom kanonu kulture, što je podrazumevalo ispitivanje evrocentrizma i zapadocentrizma unutar proučavanja književnosti, rasprava se okrenula problemu kako geopolitička raspodela moći, sa svojim centrom i periferijama, oblikuje razumevanje među kulturama.

Naravno, svetska književnost pripada najstarijim konstantama studija komparativne književnosti i pojam *Weltliteratur* je sa nama sve od kasnih 1820-ih. Kao što je opšte poznato, Johan Volfgang Gete je – osećajući se unekoliko obespravljeno kao nemački pisac u odnosu na francuske i engleske metropole i njihove internacionalno priznate nacionalne kanone – uveo koncept „svetske književnosti“.² Istorijska svest o svetskom domašaju književnosti je tako imala prilično periferno, nacionalno zasnovano poreklo, i pored svog kosmopolitiskog pedigrea i težnji ka univerzalizmu. Intelektualna pozadina te ideje je definitivno zasnovana u postprosvetiteljskom kosmopolitizmu, u verovanju da su u „svojoj esenciji“ ljudi jednaki, bez obzira na pripadnost različitim državama, jezicima, religijama,

¹ Pizer, John, „Goethe's 'World Literature' Paradigm and Contemporary Cultural Globalization“, *Comparative Literature*, 2000, 52.3, 213-227: 213; Snoj, Vid, „Svetovna literatura na ozadju drugoga“, *Literatura*, 2006, 18.177, 61-78: 65-66; Virk, Tomo, *Primerjalna književnost na prelomu tisočletja: kritični pregled*, Ljubljana: Založba ZRC, 2007, 184-187.

² Goethe, Johann W., *Goethes Werke in Zwölf Bänden*, tom 11, Berlin & Weimar: Aufbau-Verlag, 1974, 456-465; Goethe, Johann W., „Some Passages Pertaining to the Concept of World Literature“, u: Hans-Joachim Schulz i Philipp H. Rhein, ur., *Comparative Literature – The Early Years: An Anthology of Essays*, Chapel Hill, NC: The University of North Carolina Press, 1973, 1-12. – O Geteovom *Weltliteratur* vidi: Birus, Hendrik, „The Goethean Concept of World Literature and Comparative Literature“, *CLCWeb*, decembar 2000, 2.4: <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol2/iss4/7> [pristupljeno 20. septembra 2009]; Damrosch, David, *What Is World Literature?* Princeton, NJ: Princeton University Press, 2003, 1-36; Pizer, „Goethe's 'World Literature' Paradigm“; Virk, *Primerjalna književnost na prelomu tisočletja*, 175-179.

klasama, ili kulturama. Od osamnaestog veka, kosmopolitizam je oblikovao životne stilove urbanih intelektualnih elita baš kao što je konceptualno inspirisao moral i međunarodno pravo, ekonomske teorije slobodnog tržišta, političke nauke, umetnost i humanističke nauke.³ Kujući pojam *Weltliteratur*, Gete je – kao što će kasnije i Marks i Engels – očekivao da će „svetska književnost“ transcendirati nacionalni parohijalizam kroz kosmopolitsku kulturnu razmenu. U saglasju sa *ius cosmopolitanum* iz Kantovog *Perpetual Peace* (1795), Gete je mislio da će poznavanje drugih jezika i književnosti, njihovo dublje razumevanje i otvorenost ka njihovim uticajima voditi ljude iz različitih zemalja ka međusobnom razumevanju i miru. Ideologema svetske književnosti je izmišljena tako da ublaži opasnosti imperijalizma, kulturnih ratova i ekonomske konkurencije između nacionalnih entiteta u postnapoleonovskoj Evropi. Ipak, čak je i Gete podgrevao svoju kosmopolitsku ideju nacionalističkim strepnjama i ciljevima; uostalom, njegova *Weltliteratur* je težila transnacionalnoj promociji nemačke književnosti koja je bila suočena sa snažnim internacionalnim konkurentima i britanskom ili francuskom kulturnom hegemonijom.⁴ Ohrabren značajnim uspehom svojih dela u inostranstvu i uživajući u uticajnoj poziciji u kulturno prosperitetnom Vajmaru, Gete je verovao da: „Nastaje univerzalna svetska književnost u kojoj je uvažena uloga rezervisana za nas Nemce. Sve nacije ispituju naš rad; one hvale, cenzurišu, prihvataju ili odbijaju, podražavaju ili nas pogrešno interpretiraju, otvaraju ili zatvaraju svoja srca za nas”.⁵

Iz svoje specifične tačke gledišta, obeležene nemačkim kulturnim nacionalizmom,⁶ Gete je – kao jedan od najistaknutijih kosmopolita Herderove vrste – doživljavao svetsku književnost prvenstveno kao široku mrežu transnacionalne interakcije; odnosno, kao rast prometa književnih dela izvan lingvističkih i nacionalnih granica, i povećanje kulturne razmene između kontinenata i civilizacija. Kao što ćemo kasnije videti, *Weltliteratur* se njemu pojavila u vidu modernog kapitalističkog tržišta koje postaje globalno. Međusobno razumevanje i povezanost književnosti u različitim lingvističkim izrazima kroz prevode, pozorišna izvođenja, izveštaje i kritike; kreativni odgovor na književne repertoare koji proizilaze iz različitih perioda i kultura sveta (od klasičnog kineskog romana preko persijske poezije do srpskih narodnih pesama) – Gete je smatrao da je to sve suštinski važno za održivost nemačke i bilo koje druge nacionalne književnosti i doživljavanje onoga što je on zvao „opšte

³ Juvan, Marko, „Ideologije primerjalne književnosti: perspektive metropol in periferij“, u: Darko Dolinar i Marko Juvan, ur., *Primerjalna književnost v 20. stoletju in Anton Ocvirk*, Ljubljana: Založba ZRC, 2008, 57-91: 67-77.

⁴ Damrosch, David, *What Is World Literature*, 8; Pizer, „Goethe's 'World Literature' Paradigm and Contemporary Cultural Globalization“, 216; Casanova, Pascale, *La République mondiale des Lettres*, Paris: Ed. du Seuil, 1999, 63-64.

⁵ Goethe, „Some Passages Pertaining to the Concept of World Literature“, 5. – Kasnije se, takođe, pokazalo da su ambiciozni, kosmopolitski pisci iz perifernih književnosti (Džejs Džojs, Derek Valcot, ili Tomaž Šalamun) mnogo snažnije naginjali ka globalnoj imaginaciji nego onoj iz metropola (Damrosch, *What Is World Literature*, 13).

⁶ Leerssen, Joep, „Nationalism and the Cultivation of Culture“, *Nations and Nationalism*, 2006, 12.4, 559-578.

ljudsko”.⁷ Svojom kosmopolitskom idejom svetske književnosti, u kojoj je sva kreativnost izgledala jednaka, zanemarujući to da li je kanonska i njeno lingvističko ili nacionalno porijeklo, Gete je otkrio dublje značenje mnogih svojih dnevnih aktivnosti, kao što je višejezično čitanje, identifikovanje sa kulturno udaljenim književnim likovima ili problemima, sagledavanje internacionalne recepcije svojih dela, uspostavljanje kontakata sa evropskim umetnicima i naučnicima, ili uređivanje časopisa *Über Kunst und Alterthum*, posvećenog *Weltpoesie*.⁸ On je takođe preoblikovao svetsku književnost u svoj poetički princip, što je vodilo globalizovanoj imaginaciji i svetskoj intertekstualnosti. Geteov *Zapadno-istočni divan* (1819-27), inspirisan nemačkim prevodom Hafizovog *Divana* (1812), primer je toga kako orijentalna kulturna „sinteza” može da bude intertekstualno upisana u književnu tekstualnu formu jedne od književnosti koja počinje da bude nacionalno osvešćena.⁹

U drugoj polovini devetnaestog veka, Geteov pojam *Weltliteratur* je evoluirao u regulativnu ideju koja je uobličila novu disciplinu, komparativnu književnost, određujući njen transnacionalni predmet kao i metode ispitivanja internacionalnih kulturnih veza.¹⁰ U komparativnim studijama, koncept svetske književnosti je do sada dobio nekoliko značenja: (a) skup književnosti koje se izražavaju na svim jezicima sveta, (b) književna dela sa vrednostima „opšte ljudskog” koja prevazilaze lokalnu, nacionalnu i ograničenu istorijsku važnost, što ih određuje kao kamen temeljac univerzalnog kanona, (c) globalni bestseleri koji se distribuiraju na nekoliko jezika, (d) autori, tekstovi, strukture i ideje koje prelaze granice svojih domaćih kultura i aktivno su prisutne u drugim jezicima i društvima – kao „mnogostruki *prozori sveta*”,¹¹ uvezeni originali, prevodi, predmeti rasprava i medija i izvori književnih uticaja i intertekstualnosti, i (e) sistem interakcije i mešanja između heterolingvalnih književnosti i oblasti koje oblikuju internacionalne ili transnacionalne književne procese.¹² Posle perioda tokom kojeg su preovladavali pojmovi svetske književnosti kao globalnog književnog kanona ili istorije interknjiževnih odnosa i razvoja, originalna Geteova koncepcija je skoro izbila u prvi plan komparativnih studija, naročito u transnacionalnim pristupima. Postoji mnogo dobrih razloga za Geteov povratak.¹³ Prema Geteu, svetska književnost podrazumeva mrežu praksi, medija i institucija koje prenose internacio-

⁷ Goethe, *Werke*, 458.

⁸ Schulz & Rhein, *Comparative Literature – The Early Years*, 3.

⁹ Uporedi Pizer, “Goethe’s ‘World Literature’ Paradigm”, 218.

¹⁰ Pizer, *Ibid*, 214; Juvan, Marko, „Ideologije primerjalne književnosti: perspektive metropol in periferij”, 72-77.

¹¹ Damrosch, *What Is World Literature*, 15.

¹² Vidi: Đurišin, Dionýz, *Theory of Literary Comparatistics*, Bratislava: Veda, 1984, 79-90; Đurišin, *Théorie du processus interlittéraire I*, Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, 1995, 11-37, 45, 51-54; Damrosch, *What Is World Literature*, 4-6, 14-24; Gálík, Marián, “Concepts of World Literature, Comparative Literature, and a Proposal”, *CLCWeb*, 2000, 2.4: <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol2/iss4/8>; Koprda, Pavol, La mondialité de la littérature chez Dionyz Đurišin, in: *Medziliterárny proces IV*, Nitra: Univerzita Konštantína filozofa, 2003, 251-265.

¹³ Pizer, “Goethe’s ‘World Literature’ Paradigm”, 213-214; Frassinelli, Pier Paolo i David Watson, “World Literature: A Receding Horizon”, u: Pier Paolo Frassinelli, Ronit Frenkel i David Watson, ur., *Traversing Transnationalism: The Horizons of Literary and Cultural Studies*, Amsterdam: Rodopi (u štampi), 1-19.

nalne resurse u domaće književno polje, dozvoljavajući transkulturni promet koncepata, predstava i intertekstualno apsorbovanje globalnih kulturnih repertoara kao i samosvesnu proizvodnju za internacionalnu publiku. Gete se sad smatra vizionarom, naročito zbog simptomatične upotrebe ekonomskih metafora.¹⁴ Znajući da je bio – bar u nemačkim obradama i tumačenjima – upoznat sa delom *Bogatstvo naroda* (1776) Adama Smita, ne možemo da budemo iznenađeni Geteovim interdiskurzivnim odgovorom na ideologiju „slobodnog tržišta“; na primer, kada izražava nadu da će nemačka „proizvodnja“ u Engleskoj „pronaći tržište“ i postići „trgovinsku ravnotežu“.¹⁵ U *Manifestu komunističke partije* (1848), koji se trenutno čita kao opis današnjeg globalizovanog kapitalizma, Karl Marks i Fridrih Engels su pratili Geteov ekonomski primer; oni su povezali globalnu ekspanziju kapitalističkog tržišta i ekonomije sa počecima transnacionalnog sistema svetske književnosti, za koju se smatralo da je nastala razmenom i interakcijom između duhovnih proizvoda nacionalnih, lokalnih književnosti.¹⁶

Svetska književnost, međutim, ne mora da bude ograničena na prostu interakciju na internacionalnom tržištu kulture. Ona je i kategorija etičke, političke, istorijske i estetičke misli. Ova kategorija je uobličena u devetnaestom veku ne samo zbog suočavanja sa razvitkom komunikacija, saobraćaja, tržišta i ekspanzije internacionalne politike, što je sve zahtevalo industrijski kapitalizam i imperijalizam, već i uzimajući u obzir putopise, novinske izveštaje o svetskim događajima, arheološka i antropološka otkrića pretklasičnih civilizacija, širenje prevodilačkog repertoara (uključujući egipatsku, mesopotamsku, kinesku, indijsku i arapsku književnost) i pokušaje rekonstruisanja smisla originalne drugosti u prevodima.¹⁷ Da bi se oblikovala svest o svetskoj književnosti i podsticala interkulturalna razmena, bila je neophodna i vrsta lokalne infrastrukture unutar evropskih kultura. Pored medija kao što su časopisi i novine u kojima su se pojavljivali prevodi, ili pozorišta sa internacionalnim repertoarom, potpuna pokretljivost knjiga, rukopisa i drugih kulturnih objekata je suštinski doprinosila tome, kao i njihova razmena, sistematsko skupljanje i katalogizovanje i enciklopedijsko sređivanje znanja o stranim kulturama. Takve mreže „su prevodile“ (u značenju reči Bruna Latura) udaljene strane predmete, tekstove i njihove predstave u mnogobrojne lokalne arhive i biblioteke, u kojima su njihove referencijalne i kontekstualne veze sa originalnim prostorima bile prilagođene pojedinačnim epistemama i strategijama lokacije na kojoj su se usvajale – na primer, nastajanje orijentalističkih korpusa u zapadnim bibliotekama i pripremanje enciklopedija, kao što je *Bibliothèque orientale*

¹⁴ Vidi, npr., Casanova, *La République mondiale des Lettres*, 27.

¹⁵ Goethe, „Some Passages Pertaining to the Concept of World Literature“, 7-8. – Vidi Mahl, Bernd, „Goethes ökonomisches Wissen: Grundlagen zum Verständnis der ökonomischen Passagen im dichterischen Gesamtwerk und in den ‚Amtlichen Schriften‘“ Frankfurt am Main: P. Lang, 1982.

¹⁶ Marx, Karl i Friedrich Engels, *Manifesto of the Communist Party*, New York: Cosimo Classics, 2006, 45-46.

¹⁷ Uporodi Verstraete, Ginette, „Tourism and the Global Itinerary of an Idea“, u: Ginette Verstraete i Tim Cresswell, ur., *Thamyris/Intersecting 9 = Mobilizing Place, Placing Mobility: The Politics of Representation in a Globalized World*. Amsterdam: Rodopi, 2002, 33-52; Damrosch, *What Is World Literature*, 39-77; Zima, Peter V., *Komparatistik: Einführung in die Vergleichende Literaturwissenschaft*, Tübingen: Francke, 1992, 211-213.

Bartolomija D'Erbelota (Barthélemy D'Herbelot) sa početka osamnaestog veka, koja je predstavljala i sistematizovala islamsku civilizaciju za potrebe francuske metropole.¹⁸

U teorijskoj i poetičkoj svesti o svetskoj književnosti (u Geteovom slučaju), kao i u slučaju uspostavljanja medija i institucionalne infrastrukture za njeno cirkulisanje i predstavljanje (D'Herbelot), postoji naznaka „glokalizacije“¹⁹ svetske književnosti koja je vodila njenoj pluralnosti već tokom devetnaestog veka. Potreba da se govori o svetskoj književnosti u obliku množine postaje još hitnija zahvaljujući činjenici da je Geteov koncept *Weltliteratur* formiran kroz ideologemu „nacionalne književnosti“ i da je oblikovan u nacionalnim kognitivnim centrizmima. Od Getea, interakcije i kanoni svetske književnosti pretpostavljaju postojeću nacionalnu književnost ili bar onu koja se pojavljuje u svojim osnovnim elementima. Uključivanje nacionalnog u svetsko, prisustvo sveta u nacionalnom i nacionalnost kao neophodan uslov za pojavljivanje svetske književnosti su simptomi preplitanja ideologija postprosvetiteljskog kulturnog nacionalizma, kosmopolitizma i estetičkog razumevanja umetničkih praksi.²⁰ Po Zigfridu J. Šmitu, dva komplementarna procesa su karakteristična za stvaranje modernih evropskih književnih polja u osamnaestom i devetnaestom veku: autonomizacija i nacionalizacija.²¹ Prateći Pjera Burdijea, može da se kaže da je ideologija estetičke autonomije, koja je ugrađena u tekstove, aktivnosti i aktere književnog polja, zapravo bila kompenzacija za činjenicu da je (kao što pokazuje Balzakov opis 1820-ih u *Izgubljenim iluzijama*) književni život postao podređen mehanizmima tržišta i političkim manipulacijama javnog prostora u štampanim medijima: vrednost umetničkih proizvoda je bila neizvesna, a akumulacija ili gubitak kulturnog kapitala su zavisili od promenjenih interesa izdavača, društvenih mreža i grupa i od njihove taktičke upotrebe medija.²² Proces nacionalizacije, sa druge strane, oblikovao je književnost kao ključni lingvistički i kulturni atribut „zamišljene zajednice“²³ nacije. Autonomizacija i nacionalizacija književnosti aktivirale su „naciju“ kao heroja kulture na ruinama starog kanona i, iz svoje evrocentrične perspektive, uopšteno su primenjivale ovaj estetički i nacionalni stav na sve književnosti sveta.²⁴ Prateći logiku konstruisanja identiteta, nacije kao zamišljene zajednice su jedino mo-

¹⁸ Latour, Bruno, „Ces réseaux que la raison ignore – laboratoires, bibliothèques, collections“, u: Marc Baratin i Christian Jacob, ur., *La pouvoir des bibliothèques: La mémoire des livres dan la culture occidentale*, Paris: Albin Michel, 1996, 23-46; Dew, Nicholas, „The Order of Oriental Knowledge: The Making of D'Herbelot's *Bibliothèque Orientale*“, u: Christopher Prendergast, ur., *Debating World Literature*, London: Verso, 2004, 233-252.

¹⁹ Robertson, Roland, „Comments on the 'Global Triad' and 'Glocalization'“, u: N. Inoue, ur., *Globalization and Indigenous Culture*, Tokyo: Kokugakuin University, 1997, 217-225.

²⁰ Juvan, „Ideologije primerjalne književnosti“, 64-77.

²¹ Schmidt, Siegfried J., „Die Selbstorganisation des Sozialsystems Literatur im 18. Jahrhundert“, Frankfurt: Suhrkamp, 1989, 282-283; vidi takođe Casanova, „La République mondiale des Lettres“, 148-152, 260-265.

²² Bourdieu, Pierre, *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*, prev. Susan Emanuel, Stanford, CA: Stanford University Press, 1996, 20-21, 48-68, 81-85. Burdije zapravo raspravlja o radikalizaciji ove situacije u drugoj polovini devetnaestog veka.

²³ Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, prepravljeno izdanje. London, New York: Verso, 1998.

²⁴ Damrosch, *What Is World Literature*, 6.

gle da postanu moguće kroz odnos jedne prema drugoj: dok su simulirale isti diskurzivni repertoar transnacionalne struje nacionalističke ideologije, one su tragale za svojom individualnošću kroz nemilosrdno poređenje i diferencijaciju sa drugim nacijama (ovde su komparativni metodi u filologiji, folkloru i književnoj istoriji takođe bili ključni). Otuda su moderne evropske nacije osnovane u okviru nove geopolitičke realnosti koja je bila doživljena kao internacionalna;²⁵ granice na novo zamišljenoj mapi Evrope nisu iscrtane skoro isključivo prema postojećim ili nastajućim nacionalnim državama.

Primer jednog od ovih procesa u jednoj od evropskih periferija – slovenačkoj etničkoj teritoriji u Habzburškoj monarhiji – je poezija romantičara Franca Prešerna (1800-1849) koji je bio uključen u zasnivanje konteksta nacionalne, „slovenačke“ ili „kranjske“ književnosti. Pored njegove nacionalne samosvesti i kulturne aktivnosti, Prešern je sebe video u širem evropskom kontekstu. Njegova pesma „Glosa“ (1834/47) bavi se odnosom između verbalne umetnosti na slovenačkom jeziku i lokalnog okruženja, u kojoj parohijski buržoaski kapitalizam igra odlučujuću ulogu.²⁶ Prešern pojačava svoje insistiranje na poetskoj vokaciji aludirajući na niz modela svetskih klasika (Homer, Ovidije, Dante, Pertarka, Kamo-iš, Servantes, Taso), koji na prvi pogled opravdavaju tezu pesme da je umetnost – u suprotnosti sa logikom profita – uvek spremna da bude društveno marginalizovana. Prešern intertekstualno prenosi svetsku književnost u slovenački tekst napisan u habzburškoj provinciji, na taj način dajući značenje i svom poetskom radu i nastajućoj nacionalnoj estetičkoj književnosti. Sa lokalnom perspektivom aluzija na svetske klasike, Prešern nagomilava njihov kulturni kapital u svoj tekst, koji je prizvan „vrednošću“ njihovih poznatih imena. Za Prešerna takav *testimonio* svetskih književnih klasika predstavlja zamišljenu kompenzaciju za jednostavnu društvenu fenomenologiju ekonomskog kapitala. Uopšteno govoreći, kroz formiranje kanona svetske književnosti, kulturne elite su u periodu romantizma širile svoje verovanje u transcendentalnu važnost i autonomiju umetnosti. Pozivanjem na kanon svetske i evropske književnosti, Prešern je takođe podržavao autonomni poredak književnosti koji izokreće principe kapitalističkog tržišta.²⁷ Iz ovoga možemo da zaključimo da pojavljivanje perifernog nacionalnog književnog sistema teži da primeni specifično lokalno razumevanje globalne prirode književnosti, kao i svetske imaginacije i intertekstualnosti. Glokalno upisivanje svetske književnosti u Prešernovu poeziju je usađeno u društvenu mrežu „kulturnog planiranja“, koja je takođe uključivala ostale intelektualce koji su težili cilju uspostavljanja nacionalne „društveno-kulturne kohezije“ unutar bilingvalno i biknjiževno obrazovanih klasa u habzburškoj Kranjskoj.²⁸ Njegov mentor i prijatelj, bibliotekar Matija Čop, vodio je računa o sakupljanju rukopisa, knjiga i novosti o tekućim stranim kulturnim događajima, kao i o proučavanju istorija mnogih književnosti; sa druge strane, kroz svoju ogromnu prepisku, širio je informacije o prošlosti

²⁵ Casanova, “La République mondiale des Lettres”, 56-59.

²⁶ Prešeren, France, *Zbrano delo*, tom 1, ur. Janko Kos, Ljubljana: DZS, 1965, 111-112.

²⁷ Uopredi Bourdieu, *The Rules of Art*, 20-21, 48-85.

²⁸ Uopredi Even-Zohar, Itamar, “Culture Planning, Cohesion, and the Making and Maintenance of Entities”, u: Anthony Pym, Miriam Shlesinger i Daniel Simeoni, ur., *Beyond Descriptive Translation Studies: Investigations in Homage to Gideon Toury*, Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 2008, 277-292.

i sadašnjosti slovenačke književnosti među intelektualcima i pesnicima na teritoriji Češke, Slovačke i Poljske.

Nastajanje²⁹ perifernog nacionalnog književnog polja, kako je gore opisano, primer je toga kako se, u okolnostima građanskog društva i kapitalističkog umetničkog tržišta, nacionalni identitet uspostavlja relaciono, kroz razumevanje svoje pozicije među književnostima na drugim jezicima i unutar svetske književnosti shvaćene kao zajedničko nasleđe čovečanstva. Slučaj bi mogao da se objasni novijim koncepcijama sistema sveta koji su izgrađeni na Geteovim i Marksovim zapažanjima. Mislim na Imanuela Valerštajna, Franka Moretija i Paskal Kazanovu. Razrađujući Marksove uvide, Valerštajn piše da je kapitalizam, ohrabren novim tehnologijama saobraćaja i komunikacija, učinio ekonomiju globalnom, uvodeći forme eksploatacije, podele rada, protoka kapitala i prisvajanja viška vrednosti koje su bile organizovane geografski i politički. Svetska ekonomija je tako stvorila i umnožila lokalne strukture države koje su regulisale društvene tenzije i kroz negovanje pojedinačnih kulturnih identiteta (u čemu nacionalna književnost ima ključnu ulogu) i kroz prihvatanje univerzalnih obrazaca kapitalističke „geokulture“. U rastućem internacionalnom sistemu globalnog kapitalizma, koji je proizveo i širio geokulturu, države-nacije su stavljene u nejednak položaj: dok su „države jezgra“ kao mesta razvijene proizvodnje mogle da akumuliraju kapital i kontrolišu geopolitičku podelu rada, „periferne“ ili „poluperiferne“ zone, čija su sredstva proizvodnje bila manje razvijena, a državnost slabija, ostale su zavisne od tih centara.³⁰ Otuda svetski sistem kapitalističke ekonomije sa svojom geokulturom, jezgrom i periferijama pokazuje mnogo zapanjujućih analogija sa postepenim formiranjem „svetske republike književnosti“ od osamnaestog do dvadesetog veka. Sa jedne strane, svetska književnost učestvuje u transnacionalnom kruženju geokulture; sa druge strane, ipak, ona je – paralelno sa svetskim kapitalističkim sistemom – kompleksno polje asimetričnih veza i borbi za vidljivost i priznanje. *La république mondiale des lettres* je osmislila Kazanova kao hijerarhijski organizovani semiotički prostor, u kojem uspostavljen na književna polja i ona koja se tek pojavljuju stupaju u interakciju sa nejednakih pozicija, bilo kao centri kulturnog uticaja, gde se odvija blagosiljanje književnih proizvoda za internacionalno tržište kulture, ili kao periferije sa siromašnijim kulturnim kapitalom i gorim lingvističkim, društvenim ili političkim mogućnostima za internacionalni književni proboj.³¹ Prema Dejvidu Damrošu, svetska književnost je prostor rezervisan za prenošenje i protok književnih tekstova koji, pošto su priznati u nekoj globalnoj metropoli, prevazilaze lingvističke granice svojih književnih polja i postaju „aktivno prisutni“ u drugim jezicima ili kulturama.³² Približavajući se teoriji polisistema Irmara Even-Zohara, Moreti takođe

²⁹ Domínguez, César, "Literary Emergence as a Case Study of Theory in Comparative Literature", *CLCWeb*, 2006, 8.2: <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol8/iss2/1> [pristupljeno 21. septembra 2009]

³⁰ Wallerstein, Immanuel, "Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System", Cambridge University Press, 1991, 139-156, 184-199; Wallerstein, "The Modern World System", u: *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, New York: Academic Press, 1976, 229-233; Wallerstein, "World-Systems Analysis: An Introduction", Durham & London: Duke University Press, 2004, ix-xii, 23-75.

³¹ Casanova, *La République mondiale des Lettres*, 119-178.

³² Damrosch, "What Is World Literature", 4-6.

predstavlja „sistem svetske književnosti“ kao analogan svetskoj ekonomiji (iako ne identičan sa istorijom i prostornom raspodelom ekonomskog jezgra i periferija); on se sastoji od uticajnih produktivnih centara i prvenstveno receptivnih periferija.³³ Pored toga, prema Even-Zoharu i Moretiju, jake i razvijene književnosti, koje danas funkcionišu kao centri sistema svetske književnosti, nekada su bile periferne u fazi nastajanja (npr. zavisnost francuske i engleske od antičkih klasika); bez mešanja sa perifernom produktivnošću i sredstvima „malih“ ili „manjinskih“ književnosti (npr. globalni uticaj orijentalizma, sovjetske poezije, nordijskih balada, balkanskog folklora i slikovitosti, Čapekovog robota i magičnog realizma Latinske Amerike), čak i centralni književni sistemi bi stagnirali. Nijedan sistem kulture nije samodovoljan i oslobođen mešanja sa drugim.³⁴ Izvođenje vrednosnih zaključaka iz asimetrija kulturne moći koja je do sada opisana bi bilo zavođenje na pogrešan put. Centralno ili periferno su promenljive kategorije koje zavise od istorijske dinamike i razvoja sistema; normalno postoji više centara koji privlače različite globalne zone u svoju sferu uticaja i takmiče se međusobno za širu dominaciju; u ovom milenijumu, na primer, istočne metropole (Kina, Južna Koreja i Indija) zasenjuju ulogu Sjedinjenih Država i zapadnog sveta. Važne umetničke inovacije se takođe pojavljuju na rubovima svetskog sistema. Štaviše, prenošenje kulture iz prestoničkih izvora književnosti u (polu)periferna književna odredišta ne bi trebalo da se redukuje na Moretijevu urednu formulu „kompromisa između zapadnog formalnog uticaja (često francuskog ili engleskog) i lokalnih materijala“, koja je izvedena iz njegove važne i opsežne analize evropskog romana.³⁵ Dok ova formula može da bude primenjiva na makro nivou na transnacionalno književno tržište, koje, sa svojim talasastim prenošenjem uspešnih proizvoda kulture, dovodi do toga da različita periferna polja biraju i prilagođavaju najzahtevnije, najprivlačnije, najprestižnije, najfascinantnije ili najinovativnije globalne obrasce, pokazuje se kao isuviše površna na nivou intertekstualnosti:³⁶ „snažni“ periferni autori koji su svesni svojih strateških pozajmica iz repertoara stranih književnosti i njihovog kalemljenja na „lokalne“ konvencije teže da se bore sa Blumovom „anksioznošću uticaja“ na mnogo drugih načina – na primer, ironijskim i autorefleksivnim fikcionalnim predstavljanjem svoje sistematske zavisnosti od kanona svetske književnosti (kao Prešernovi metapoetički soneti koji ironizuju njegov sopstveni romantičarski petrarkizam). Frustrirane svojom marginalnošću ili graničnim položajem, male ili periferne književnosti teže da budu otvorenije i više „nomadske“ u svojoj potrazi za različitim svetskim izvorima. Zbog njihovog često nepravilnog razvoja, one mešaju i transformišu strane pozajmice na veoma specifičan način (npr. balkanski zenizam i avangardne poetske konstrukcije Srečka Kosovela). Ipak, ne može da se poretke da je put inovacija sa periferije do metropole svakako teži, izuzetan i često zakasneo,³⁷ kao

³³ Moretti, Franco, „Conjectures on World Literature“, *New Left Review* 2000, 1, 54-68.

³⁴ Moretti, „More Conjectures“, *New Left Review* 2003, 20, 73-81: 75-77; Even-Zohar, Itamar, *Polysystem Studies = Poetics Today* 1990, 11.1, 59, 79.

³⁵ Moretti, „Conjectures on World Literature“, 58-60; „More Conjectures“, 78-79.

³⁶ Vidi Juvan, Marko, *History and Poetics of Intertextuality*, West Lafayette, u: Purdue University Press, 2008, naročito str. 54-69.

³⁷ Moretti, „More Conjectures“, 75-77. – Even-Zohar (*Polysystem Studies*, 65) govori o „inkubacionom“ periodu koji je neophodan za mešanje periferne književnosti u centralnu.

što može da posvedoči kretanje Slavoj Žižeka iz kruga ljubljanskih lakanovaca preko američke akademije do svetske teorijske ikone. Prema Kazanovi, svaki pisac koji teži da uđe u prostor svetske republike književnosti zavisi od internacionalnog ugleda (kulturnog kapitala) koji je nagomilan u njegovom ili njenom maternjem jeziku, tradicijama i društvu – britanski autori, na primer, imaju mnogo bolje uslove za započinjanje međunarodne karijere nego oni koji pišu na slovenačkom ili litvanskom.³⁸

Periferije ili poluperiferije, kao što je centralna Evropa, nisu samo pasivno zavisne od svoje središnje pozicije i mešanja susednih svetskih centara. Ove zone, takođe, imaju svoje sopstvene urbane centre (Vilnus, Varšava, Prag, Zagreb, Ljubljana, Trst, itd.) i njihove pojedinačne književnosti ponekad uspostavljaju uzajamne kontakte bez nužnog posredovanja globalnih metropola (npr. razni slavizmi u devetnaestom veku i posle Prvog svet-skog rata). Umetnička dela, autori, tehnike i teme iz jedne od perifernih književnosti su tako isto „aktivno prisutni“ izvan svojih domaćih književnih polja, delujući unutar onoga što je Đurišin zvao interknjiževnom zajednicom ili centrizmom (npr. arapska ili južno slovenska).³⁹ Bez interknjiževnih razmena unutar takvih zajednica, sistem svetske književnosti kao kompleksna mreža bi se urušio. Kulturni kapital koji autori nagomilavaju kroz recepciju svojih dela unutar takvih multinacionalnih i multilingvalnih područja mogu da im prokrče put ka metropolama i širem međunarodnom priznanju. Globalizacija i postkolonijalna situacija su stvorile povoljne uslove za regionalni i globalni uspeh autora sa periferije (ne samo modernih) i omogućile im da samouvereno planiraju svoj rad za svetsku publiku. Na primer, slovenački pisac iz Trsta Vladimir Bartol (1903–67) lično je smatrao da je njegov roman *Alamut* (1938) potencijalno globalni hit. Tekst je zamišljen tako da postane međunarodni bestseller: donosi orijentalno istorijsko znanje, smešta priču u egzotični srednjovekovni Iran, pokazuje erudiciju, koristi lako prevodiv stil, drži se uspešnih žanrovskih obrazaca, stvara napetost i bavi se važnim pitanjima totalitarizma i teorijama zavere. U istoj godini kada je prvi put objavljen na slovenačkom, Bartol je pokušao da ponudi svoj roman globalnom tržištu kulture. Poslao je scenario o zamku Alamut direktno u hollywoodsku filmsku metropolu, ali MGM studio ga je odbio. Uprkos tome, *Alamut* je kasnije dobio široko priznanje i bio preveden na osamnaest jezika (a 2004. i na engleski). Ulazak *Alamuta* u svetsku književnost se desio zahvaljujući povoljnoj, iako slučajnoj istorijskoj situaciji i zahvaljujući „blagoslovu“ u globalnoj metropoli: 1988, *Alamut* je preveden na francuski zbog toga što su se njegova priča i okvir podudarali sa aktuelnim islamskim fundamentalizmom i terorizmom posle Homeinijeve revolucije u Iranu.⁴⁰

U zaključku, vraćam se na svetske književnosti u množini. Označavanje množine je dosad korišćeno uglavnom za „velike“ književnosti na svetskim jezicima, koje se razlikuju od „malih“ književnosti po onome što je Pol van Tigem jednom nazvao „ograničenim utica-

³⁸ Casanova, *La République mondiale des Lettres*, 28-32, 63-64. – Za slično zapažanje vidi Even-Zohar, *Polysystem Studies*, 59.

³⁹ Đurišin, *Théorie du processus interlittéraire I*, 21-24, 48-51.

⁴⁰ Košuta, Miran, „*Alamut*: roman – metafora“, u: Vladimir Bartol, *Alamut*, Ljubljana: Mladinska knjiga 1988, 551-597: 554; Košuta, „Usoda zmaja: ob svetovnom uspehu Bartolovega *Alamuta*“, *Jezik in slovstvo*, 1991, 36.3, 56-61.

jem”.⁴¹ Ipak, tačka od koje sam krenuo je problem kako bi složeni megasistem svetske književnosti, sa svojom lingvističkom raznovrsnošću i mnoštvom tekstova, uopšte mogao da bude kognitivno obuhvaćen i predstavljen. Čak i kada bismo pokušali da prevaziđemo atomizam nacionalne književnosti metodologijom interknjiževnih procesa Dioniza Durišina, koji se dešavaju u rasponu kulturno, istorijski, geografski ili politički koherentnih područja, i kad bismo pratili Moretijev predlog za „čitanje sa distance” (npr. sistematizovanje informacija iz druge ruke o stranim književnostima),⁴² u najboljem slučaju bismo mogli samo da naznačimo neke vrlo uopštene hipoteze o osnovnim „zakonima” razvoja svetske književnosti. Zbog toga je neophodno da se složimo sa Zoranom Milutinovićem, koji je nedavno zaključio da bi istorija i teorija svetske književnosti mogle budu samo fragmentarne i da se pojavljuju kroz pojedinačne tačke gledišta. Svetska književnost se tako neizbežno odražava u mnoštvu različitih verzija i predstava.⁴³ Možda je istina da megasistem svetske književnosti prvenstveno postoji kao mreža prenosa, mešanja i odnosa koji se razvijaju između tekstova, konvencija i strukturnih matrica iz različitih nacionalnih književnosti i interknjiževnih zajednica. Ipak, trebalo bi zapamtiti da se svetska književnost takođe sastoji od medija i institucionalne infrastrukture, materijalnosti tekstova, i povrh svega, kanona svetske književnosti (kao skladišta kulturnog sećanja) i svesti – teoretske, praktične i poetičke – o međusobnoj povezanosti i međusobnoj zavisnosti svetskih književnosti. Poetička svest o svetskoj književnosti se realizuje u književnim tekstovima u formi intertekstualnosti i globalizovane imaginacije. Sistem svetske književnosti je zbog toga složena topologija, koja je kognitivno i kreativno dostupna samo kroz arhive lokalizovanog kulturnog sećanja i pojedinačne kognitivne ili lingvističke perspektive. Oni pokazuju svetsku književnost kao skup varijanti korpusa, predstava, inspiracija i klasifikacija. Svetska književnost se stalno prevodi i predstavlja u raznovrsnim lokalizovanim zapisima, koji su predmet odražavanja i prerada u različitim semiosferama. Za početak, kanoni svetske književnosti su množina zbog toga što postoje samo unutar pojedinačnih književnih polja i interakcija između njih: svaka nacionalna književnost ili zemlja ima svoju verziju kanona svetske književnosti i bilo koja književnost intertekstualno zasniva svoju proizvodnju na različitim izborima iz globalnog nasleđa kulture. Svaka književnost ili istorija književnosti vidi svetsku književnost kroz perspektivu posmatranja svoje pozicije unutar globalnog književnog sistema. Različite perspektive svetskih književnosti u metropola ili perifernim kulturnim okruženjima uslovljavaju čak „nacionalne” škole komparativne književnosti, iako bi ova disciplina trebalo u principu da bude najkosmopolitiskija forma književnog znanja. Ipak, ovo pitanje je predmet druge rasprave.⁴⁴

(Sa engleskog prevela **Milica Ivčić**)

⁴¹ Van Tieghem, Paul, *La littérature comparée*, Paris: Librairie Armand Colin, 1931, 16.

⁴² Đurišin, *Théorie du processus interlittéraire I*; Moretti, “Conjectures on World Literature”, 56-57.

⁴³ Milutinović, Zoran, „Jasno opredeljen pojav in enotna perspektiva: ali je zgodovina svetovne književnosti možna?“, prev. Seta Knop, u: Darko Dolinar i Marko Juvan, ur., *Primerjalna književnost v 20. stoletju in Anton Ocvirk*, Ljubljana: Založba ZRC, 2008, 223-238: 236-237.

⁴⁴ Juvan, „Ideologije primerjalne književnosti“, 80-86.